

1917 р.

Юнус Хандимов

КУРУЛТАЙ

Як це було

Юнус Кандимов

1917 р.

КУРУЛТАЙ

Як це було

Автор нарису: **Юнус Кандимов**

Переклад з кримськотатарської: **Юрій Косенко**

Переклад здійснено за виданням:

«1917 сене Къурултай. О насыл олгъан эди»

Курултай 1917 року – це подія надзвичайної історичної ваги в долі кримських татар та в житті усього півострова. Після тривалого періоду занепаду, кримські татари прокинулися й розпочали активне громадське життя, бажаючи покращити своє становище. Яскраво вирізняється на фоні тих подій видатна особистість національного героя кримськотатарського народу, Номана Челебіджіхана, який віддав життя за свої переконання. Ще в 2005 році надійшла сумна звістка про смерть автора цього нарису, Юнуса Кандимова. Переклад цієї його праці сприятиме глибшому розумінню сутності історичних процесів того часу, що особливо важливо зважаючи на анексію Криму Росією та репресії російський окупантів по відношенню до кримських татар. Для того, щоб якнайшвидше повернути Крим до складу України, необхідно ретельно вивчати історію півострова й робити відповідні висновки.

Видавництво газети «Авдет», Бахчисарай, 1991 рік

РОЗДІЛ I

Курултай у тюркських народів, у даному випадку у кримських татар, означає загальні збори. Минуло вже понад сімдесят років відтоді, як кримські татари провели курултай в Криму й заявили, таким чином, про своє прагнення до самоуправління.

Проте, що ми знаємо про ті події?

Відповідаючи на це питання, напередодні нового курултаю, який має відбутися цього року (йдеться про 1991 рік, коли було написано цю працю, - прим. Перекладача), давайте зробимо невеликий екскурс в історію.

Кримське ханство, маючи власні релігійні, культурні й військові установи, було потужною державою. Але на початку вісімнадцятого сторіччя воно зіткнулося з низкою серйозних проблем. Оскільки Кримське ханство розташовувалося на дуже важливій у стратегічному відношенні території, то проти нього була спрямована агресивна політика Росії, яка міцніла та прокидалася від сну. Російські царі не могли заспокоїтися, не знищивши сусіда, який заважав їм, не заволодівши його землями й морями.

Я пригадую криваві походи російських солдат у Крим 18-го сторіччя. Внаслідок цих походів міць Кримського ханства підупала до краю. Але хоча в ній і

не лишилося колишньої сили, держава змогла встояти, всупереч таким важким випробуванням.

Петро I сказав: «Чорне море буде моїм», і ця претензія втілилася у життя в часи Єкатеріни I. У 1783 Росія анексувала Крим. Так, заразом, були викорчовані корені дерева, пагонами якого протягом сторіч були кримськотатарські національні державні діячі. Після цього почалася доба колоніального гніту Російської імперії в Криму і безжальної експлуатації населення. Всіляко обмежувались національна та ісламська освіта, справа культурного будівництва. Зрештою, заклади такого ґтибу почали потроху зачиняти, змушуючи до виселення найбільш свідому частину нації, асимілювати тих, котрі залишилися, коротше кажучи, - планомірно перетворювати Крим на слов'янський та християнський край, у якому немає місця кримським татарам.

Намагаючись за будь-яку ціну досягнути цієї мети, Російська імперія виробила особливу стратегію й оголосила татарам «холодну війну». Головні принципи такої стратегії полягали в тому, щоби змусити татар жити у невігластві й темряві, перешкоджати їхньому пробудженню й роз'єднувати їх усіма можливими засобами, щоби не скористалися вони силою, яку дають єдність та згуртованість. І ця війна була не тільки холодною.

Григорій Потемкін писав у 1794 році: «Татар з Бельбека, Качі, Судака, Ускута, Старого Криму й узагалі з гірських районів, видаляти; з тих татар, що живуть у степах, нікого не залишати; а якщо хтось із мурз виїхати забажає, то таких слід негайно додавати до відповідного списку й постановляти, щоб вони виїжджали протягом 24 годин». Ця записка з'ясовує багато чого.

Таким чином, почалося велике переселення. Згідно з турецькими джерелами, з тих 1,5 мільйона татар, котрі проживали в Криму у 18-му сторіччі, залишилося 250 тисяч на початок XX сторіччя. У народу й гадки не було про те, щоби повернути собі Крим і стати у ньому повноправним господарем. Це пояснюється тим, що жив він у мороці невігластва.

Однак, передові сили нації почали шукати шляхів для виходу із ситуації, що склалася, щоби вивести рідний народ на світлий шлях прогресу, позбавити його від гніту й невігластва та домогтися як духовного, так і матеріального розквіту. Це свідчить про те, що не згас остаточно інстинкт національного самозбереження.

Закінчилося XIX сторіччя, почалося XX-е.

У в'язниці народів, царській Росії, подув вітер революції. Суспільне життя народів, яких гнітили протягом століть, досягло останньої стадії погіршення.

У правовому відношенні, цар Росії до краю обмежив кримських татар. Цупко утримуючи у своїх руках усі важелі влади, він, здавалося б, хотів остаточно розчавити їх.

Відкрити очі народу, пробудити його самосвідомість, - це обов'язок системи освіти. Царизм же усіляко перешкоджав її розвитку й обмежив рамками початкових шкіл, схоластичних медресе та російсько-татарських шкіл.

У подібному становищі перебувало й релігійне життя мусульман, які зазнали «реформи» з боку царської Росії у 1794, 1796 та 1831 роках. Після анексії, Управління Мусульманських Улемів було підпорядковане Міністерству Внутрішніх Справ (це було характерним для всієї території Росії).

До 1917 року помітним був застій у житті кримських татар. Незважаючи на це, зародився рух національного порятунку, члени якого усвідомлювали, що такий стан речей має бути змінено, що народ повинен домогтися національних і політичних прав та вийти, зрештою, на власний шлях прогресу.

Слід звернути увагу на те, що кримськотатарський рух національного порятунку пройшов у своєму розвитку три етапи. Доктор Едіге Киримал (Туреччина) позначає їх наступним чином:

1. Ісмаїл-бей Гаспринський та його соратники;
2. Революційний політичний гурток «Молоді татари», що відіграв значну роль у Криму під час революції 1905 – 1906;
3. Спілка «Ватан» («Батьківщина»), членами якої були молоді люди, котрі отримали вищу освіту, зокрема в Туреччині. Рух за курултай.

Наприкінці XIX-го сторіччя Ісмаїл Гаспринський та його соратники почали боротьбу з невіглаством народу, з неосвіченістю мас. Надзвичайно важливим засобом у цій справі була газета «Терджіман» («Перекладач»). «Єдність у слові, у справі, у думці», - таким було гасло Гаспринського, який вбачав порятунок народу від тиранії в освіті та просвіті, закликаючи людей до цього. Він доклав усі сили для пробудження загальнотюркської й загальномусульманської свідомості, й досягнув у цьому відомих результатів. Газета «Терджіман» і самовіддана праця Гаспринського, її засновника, разом з однодумцями, дали поштовх до національного пробудження, стали коренем та опорою національного руху, від якого почали відгалужуватися пагони.

У 1905 році почала свою діяльність група соціалістичного ґатунку, яка назвала себе «Молоді татари», очільником цієї групи був Решид Медієв з Білогірська. Раніше Медієв розійшовся з

Гаспринським у політичних питаннях. Але він кримськотатарську націю «перш за все, хотів визволити з-під ярма царської Росії» (М. Ульянов). «Молоді татари» почали в 1906 році видавати газету «Учкьун» («Іскра») в Бахчисараї. Однак, припинивши незабаром її видання, Р. Медієв, разом із Сабрі Айвазовим, почали видавати у Білогірську газету «Ватан хадими» («Слуга Вітчизни»).

Хоча шляхи газет «Терджіман» та «Ватан хадими» дещо відрізнялися, однак у них була спільна мета: національне пробудження й порятунок нації, а також розуміння того, що для цього самих лише гарних слів недостатньо.

У 1912 році Р. Медієв, а в 1914 – І. Гаспринський, відійшли з життя; невблаганно настав їхній смертний час. Однак, це не зупинило боротьбу за національний порятунок.

РОЗДІЛ II

Ідеї національного порятунку висіялися не на сухій землі. На історичну сцену вийшло молоде покоління. Найбільш видатним його представником був наш великий страдник Номан Челебіджіхан.

Номан Челебіджіхан, який народився у 1885 році у селищі Сонак, поблизу Джанкоя, та його соратники долучившись до боротьби за національний порятунок і почавши виявляти активність у цьому напрямку, відкрили нову й навік незабутню сторінку в історії кримськотатарського народу.

Н. Челебіджіхан отримав освіту в Стамбулі. У 1908 році він організував товариство з таких самих як він молодих кримських татар, котрі приїхали навчатися у Стамбул.

Ця організація була названа «Товариство кримськотатарської молоді, що навчається», вона була дещо схожою на товариство «Молоді тюрки», котре тоді вже існувало, його члени виявили готовність працювати заради виведення Криму на шлях свободи. Товариство очолив Н. Челебіджіхан. Члени товариства, докладаючи зусиль заради порятунку Криму, писали вірші, оповідання, історичні та політичні статті й видавали брошури, розповсюджуючи їх серед кримських татар.

«Товариство кримськотатарської молоді, що навчається» проіснувало до 1917 року.

У 1909 році Челебіджіхан, Джафер Сейдамет, Абібулла Темірджан Одабаш та інші однодумці заснували підпільну організацію «Ватан» («Батьківщина»).

Ситуація в Росії загострювалася. У повітрі запахло новою революцією. Члени організації «Ватан» почали усвідомлювати невідворотність «чергової» революції у 1911 – 1912 роках і, як зазначав Джафер Сейдамет, ухвалили рішення готувати весь народ до нового організованого руху.

У Криму розбудовувалася мережа таємних політичних організацій. На 1917 рік, практично у кожному кримському селі з'явилися підпільні національні чарунки.

У 1912 році Н. Челебіджіхан повернувся у Крим. У 1913 він поїхав у Санкт-Петербург для продовження навчання й поступив на юридичний факультет Санкт-Петербурзького інституту психоневрології. З початком Першої світової війни він повернувся в Крим. З цієї миті й до кінця свого життя, він віддавав усі свої сили справі боротьби за національний порятунок, протягом цього найважливішого періоду.

Після завершення Першої світової війни Росія та її окраїни були занурені у стан жахливого політичного й

суспільного хаосу, скрізь панувала анархія. Політичні рухи, які почали плодитися по всій Росії, незабаром усвідомили усю безпорадність влади.

А в 1917 році сталася Лютнева революція. В Росії було створено Тимчасовий уряд, який очолив Керенський. В Росії готувалася нова соціалістична революція.

Лютнева революція залишила слід в національній історії кримських татар, так само, як і в національній історії інших народів.

Якими ж були складові цього нового періоду?

Перш за все, це питання про відносини між російською державою та кримськими татарами. Згідно з думкою видатного спеціаліста й дослідника у цій галузі, Е. Кримала, існувало три варіанти вирішення питання про ці взаємини.

Культурна автономія у складі російської держави.

Окрема автономія у федерації з російською державою, висловлюючись сучасною мовою, автономія, котра є суб'єктом федерації.

Незалежна Кримська держава. Відокремлення від Росії.

Кримські татари за короткий проміжок часу з 25 березня 1917 року по 27 січня 1918 року використали усі три варіанти.

Перший варіант був схвалений 25 березня 1917 року новою владою, яка надавала кримським татарам культурну автономію. По-перше, члени підпільних національних організацій змогли легально, себто цілком відкрито, діяти, пропагуючи свої погляди й ідеї національного порятунку, у них з'явилася можливість взяти у свої руки широку ініціативу щодо справ народу.

По-друге, з'явилася можливість проведення авторитетного конгресу, для прийняття рішень стосовно культурної автономії кримських татар. У роботі цього конгресу (з'їзду) взяло участь 1500 національних делегатів з кримських міст, містечок та сіл. (Конгрес в історії отримав назву І-го Всекримського Мусульманського З'їзду й відбувся у березні 1917 року, - прим. Перекладача).

Таким чином, цей конгрес (з'їзд) відіграв роль кримськотатарських Тимчасових Установчих Зборів (законодавчої національної палати, Сенату) і затвердив національну культурну автономію кримських татар.

Е. Кримал розділив рішення, ухвалені цим конгресом (з'їздом) на три великі групи.

1. Рішення, які передавали управління усіма питаннями, пов'язаними з національним, культурним та релігійним життям кримських татар у руки них самих.

2. Рішення, які ліквідували усі центральні релігійні установи, котрі існували за царського режиму, й проголошували цілковиту реорганізацію у цьому питанні.

3. Рішення, котрі проголошували утворення центральних установ, покликаних керувати усім національним та культурним життям кримських татар, а також правовими питаннями, пов'язаними з їхніми національними потребами.

По-третє, цим конгресом (з'їздом) було сформовано Тимчасовий Кримський Мусульманський Виконавчий Комітет, що складався з 45 членів. Його головою був обраний Н. Челебіджіхан.

По-четверте, конгрес (з'їзд) став показником рівня готовності руху національного порятунку.

Однак, уряд Керенського виступив проти цього руху кримських татар, 23 червня Челебіджіхан був арештований (севастопольською контррозвідкою) за прояви протизаконної ініціативи. Це завдало дошкульного удару національним почуттям кримських татар. Після того, як було зібрано понад 5 тисяч підписів на знак протесту, Челебіджіхана незабаром звільнили.

Після цього він зі ще більшою рішучістю продовжив роботу в Кримському Мусульманському Виконавчому Комітеті.

РОЗДІЛ III

Листопад і грудень 1917 року були сповненим величезного значення періодом у політичному та культурному житті кримських татар.

Було відкрито національний музей, у ханському палаці, а в середньому медресе – педагогічний інститут імені Ісмаїла Гаспринського й школа національного мистецтва.

У зв'язку з цим газета «Миллет» повідомляла на своїх сторінках: «Помирають держави, уряди й люди, але нації продовжують жити й шукають шляхи порятунку від гніту...

Наша нація, не дивлячись на 150 років неволі й безпросвітного гноблення, вижила. Кримські татари сьогодні збираються під прапором свободи і, крокуючи одним шляхом до спільної мети і до спільного ідеалу, виявляють згуртованість, як колись давно.

Подібно до своїх предків, які тримали в одній руці перо, а в другій – меч, кримські татари сьогодні будуючи з одного боку культурні установи, з іншого боку засновують національні органи.

Сьогодні кримські татари є нацією, яка мріє жити вільно, по-новому. Кримські татари переконані, що довели свою розсудливість та життєву силу, і сподіваються, що їхні сьогоднішні прагнення й

бажання будуть поважати інші нації, як вони самі поважають такі інших націй», - так писалося в газеті.

На урочистому зібранні у ханському палаці в Бахчисараї, яке було присвячене цим подіям, виступив голова Кримського Мусульманського Виконавчого Комітету Номан Челебіджіхан. Скорочений варіант цього виступу уміщено в книзі Е. Кримала «Національна боротьба кримських тюрків», ми пропонуємо його вашій увазі.

У своєму виступі Номан Челебіджіхан тоді говорив наступне: «Ми перебуваємо серед великих пам'яток, споруджених нашими предками. Мертві підказують рішення живим. Ми вирішили черпати з національної скарбниці наших предків, і з таким наміром заснували національний музей. Ми спільними зусиллями зберемо у ханському палаці усі зразки (експонати) нашого національного минулого. Відкритий у цьому місці Курултай сприятиме збиранню інформації про нашу політичну діяльність і зразків національного мистецтва. (Оплески).

Якийсь час, ми володіли славою, як на суші, так і на морі, але ось вже півтора сторіччя ми перебували у стані неволі й гніту, і ми запрягнулися підняти наш національний блакитний прапор у цьому палаці. (Тривалі гучні аплодисменти).

Відкриваючи наш національний музей, ми доводимо існування національної культури й традицій, їхню цінність.

Зважаючи на політичну ситуацію в Криму у цей період, що його ми наразі переживаємо, для нас виявилось необхідним проведення національного Курултаю в цій історичній будівлі.

Не скликаючи Курултай, у відповідності з простими історичними причинами, чи можна вирішити наші національні й політичні потреби?

Независний старий режим обіцяв нам поряд з усіма іншими речами, перебравши з наших рук наші політичні установи, перетворити неупорядкованість і бідність на порядок, справедливість, науку й знання. Щирі й чесні кримські мусульмани повірили цим обіцянкам і прокинулися від дрімоти, що тривала півтора сторіччя. Протягом півтора століть вони жили без літератури, без науки, без промисловості, без торгівлі й без політики, вони перебували у стані неволі й гноблення.

Однак, революція 1905 року не принесла довгоочікуваної свободи, після неї ми знову опинилися у рабстві. Наші відкриті школи знову були закриті, вчителі заслані, і нація знову опинилася у лабетах смерті.

Лютнева революція (1917 року – Ю.К.) скинула старий режим, і наш народ згуртувався під червоним прапором. Але минули місяці, а ми так і не побачили ні науки, ані знань, ні мистецтва, ні промисловості, ні порядку, ані справедливості. Понад те, порядок зіпсувався ще більше, і всі наші надії було змарновано.

Довкола нас – жахаюча порожнеча, яка витверезує.

Ми чекали вирішення справи від центральної влади (від Росії – Ю.К.). Проте, звідти, зумовлена ним самим, в часи Тимчасового Уряду прийшла тільки анархія, і весь край (Крим – Ю.К.) занурився у морок та протиборство. У зв'язку з цим ми сказали: «Націє! Не чекай більш нічого від центральної влади, бери свою долю у свої руки!» (Оплески).

Ми вирішили захистити Крим від анархії. Щоби стати на заваді внутрішній боротьбі в Криму та для охорони життя, честі й майна кримського населення, 30 жовтня (за старим стилем – Ю.К.) була створена Кримська Революційна Національна Армія й було оголошено війну анархії. Ми є перешкодою для анархії, яка запанувала по всій країні, ми захищаємо Крим та його народ.

Щоби перемогти у цій війні, ми закликаємо увесь народ Криму до єдності. Ми твердо переконані у тому, що в результаті героїчної боротьби нам

вдасться здобути перемогу, і зрештою принести користь усьому народові Криму. Тому що Крим – на боці своїх захисників. Нехай живе децентралізація! (Тривалі радісні оплески).

Щоб захистити Крим, встановити у ньому свої закони й порядок, ми ухвалили рішення про скликання Курултаю кримських мусульман. Оскільки він (Курултай) є добре відомою тюркам протягом сторіч законодавчою інституцією забезпечення порядку й справедливості. Він приносив світло справедливості не тільки тюркам, але й іншим народам. Курултай не прагне тільки того, щоб встановити свою владу, він мріє працювати спільно і з іншими мешканцями Криму (тобто, з не татарами, - прим. Перекладача). Наш народ є справедливим. Він дбає не лише про себе. Він приймає близько до серця горе інших народів, прийнявши поряд зі своїми законами й правовими нормами, закони й правові норми інших, він таким чином висловлює свою повагу по відношенню до них. Він бажає втілити у дійсність принцип справедливого взаємного співіснування з іншими мешканцями Криму. (Оплески).

У Криму досить багато квітів, різних барв та ароматів. Ці квіти – це нації, котрі проживають в Криму: кримські татари, росіяни, євреї, греки, німці та інші. Завдання Курултаю – згуртувати всіх і, зробивши з них один чудовий букет, перетворити Крим на

справжню культурну Швейцарію. Національний Курултай дбатиме не лише про мусульман, але й про інші нації, він запрошує їх до співпраці, і рухатиметься в одному темпі з ними. Наша нація є лише ініціатором у цій справі.

Хочеться вказати тому, хто не знає, на той факт, що протягом усієї нашої історії ми виявляємо цілковиту повагу до прав усіх інших націй. Ми й надалі будемо рахуватися з правами інших. Курултай втілить у дійсність ідеали усіх народів Криму».

Ось, згідно з викладенням Е. Кримала, у цьому виступі Н. Челебіджіхана була викладена нова кримськотатарська національна й політична програма. Й робота пішла у цьому напрямку.

РОЗДІЛ IV

Вибори національних представників до Курултаю відбувалися згідно зі спеціально підготованим Кримським Мусульманським Виконавчим Комітетом законом.

У виборах брали участь усі кримські татари, які досягнули 20 річного віку, і до Курултаю було обрано 24 представника від Ялти, 19 – від Сімферополя, 16 – від Феодосії, 11 – від Євпаторії та 6 від Перекопу; загалом 76 національних представників. Тут ми хочемо звернути особливу увагу на один момент. У якості національних представників до Курултаю були обрані Шефіка Гаспринська (донька І. Гаспринського), Ільхан Тохтар, Хатідже Авджи, Аніфе Баданінская.

Ця обставина, зважаючи на те, що кримські татари сповідували ісламську релігію, стала показником того, наскільки далеко вперед просунулися прогрес і демократія в Криму, у цьому мусульманському краї, - адже вперше у всьому тюркському й мусульманському світі до органів конституційної влади було обрано жінок, зокрема й молодих.

Бакчисарай, 1917 рік. Учасники Курултаю на подвір'ї ханського палацу

Подвір'я ханського палацу, 26 листопада 1917 року. Учасники Національного Курултаю йдуть до мечеті для здійснення п'ятничного намазу.

Голова Кримсьотатарського Національного Уряду Номан Челебіджіхан та його соратник, член Кримсьотатарського Національного Уряду, директор Інземних Справ, Дикафер Сейдамет.

Члени Кримського Меджлису (парламенту):
Дикафер Сейдамет,
Номан Челебіджіхан, Асан
Сабрі Айязов, Сейтджелі
Хаттаєв (зправа наліво).

РОЗДІЛ V

26 листопада 1917 року. Ханський палац. Як пише Е. Кримал, національні представники вийшли з ханської мечеті після здійснення намазу опівдні, й о 14.00 Курултай розпочав роботу. Відкриваючи Курултай, голова Кримського Мусульманського Виконавчого Комітету, головний муфтії Криму, Номан Челебіджіхан сказав наступне:

«Шановні панове національні представники!

Сьогодні наше політичне життя, яке урвалося півтора сторіччя тому назад, набуває справді нового народження. Курултай, який зібрався у залі Дівані-Алі (В М. Улькюсала «Бабі-Діван» - Ю.К.), знову стверджує національну татарську владу, яка покінчила з російським деспотизмом. Татарська нація знову виходить на світову арену, але завдані нашому суспільному життю гнобленням і диктатом російського деспотизму криваві рани ще й досі кривавляться.

Піднятий 28 лютого 1917 року священний революційний криваво-червоний прапор приніс свободу усім націям. Шановні представники, татарська нація, яка проживає на теренах Кримського півострова, для реалізації цього священного права, настановила вас провідниками, керівниками Батьківщини.

Татарська нація, яка прийняла на Курултаї рівні загальнолюдські права, поряд з прапорами інших націй піднесла й свій національний прапор, і від сьогодні, по-братньому, спираючись на закони прийнятої Конституції, будуватиме будівлю (нового життя)...»

Цей виступ Н. Челебіджіхана був сприйнятий з великим натхненням.

А як проходив власне Курултай? Для відповіді на це питання давайте звернемося до М. Улькюсала.

...Урочистості з приводу відкриття Курултаю тривали протягом двох годин.

Великий натовп вояків та народу з хвилюванням очікував на вихід повноважних представників біля Ханського палацу. Військовий оркестр привітав делегатів, загравши марш «Борлу», лунали вітальні вигуки: «Хай живе!» Члени Президії Курултаю крокували попереду національних представників, вони зупинилися перед Романівським джерелом. Челебіджіхан оголосив нації про відкриття Курултаю та про обрання його Президії. Помічник голови Курултаю, ходжа Аджи Бедреддін-ефенді прочитав молитву-подяку, після завершення якої пролунало гучне «Амінь!» з вуст народу.

Після цього пролунали привітальні виступи представників націй, які проживають у Криму. У

виступах повторювалися слова: «Нехай живе Курултай, який стверджує право, справедливість і свободу татар в Криму!» Погода була холодною, земля була вкрита тонким шаром снігу, але це не засмучувало народ, що зібрався, і не перервало продовження урочистостей.

Союзом кримських вояків та офіцерів був організований і проведений військовий парад з оркестром, яким керував Аблай Рустем Парфетов.

Головою Курултаю (відповідає нинішньому поняттю спікера, - прим. Перекладача) було обрано найстарішого національного представника, з Морського, Аджи Алі-ефенді, і за його пропозицією до Президії Курултаю було обрано наступних колег:

- від Перекопського округу – Номан Челебіджіхан; від Ялтинського – Джафер Сейдамет; від Євпаторійського – Шефіка Гаспринська; від Сімферопольського – Аблякім Ільмій; від Феодосійського – Аджи Бедреддін.

До Секретаріату Курултаю було обрано чотирьох секретарів; двоє з них відповідали за обіг документів татарською мовою і двоє – російською. Це: Халіль Чапчакчи, Алі Баданінскій (рос.), Якуб Кемал, Ісмаїл Леманов (тат.).

27 листопада, наступного робочого дня Курултаю, зачитувалися привітальні телеграми, заслуховувалися

й привітальні виступи тих осіб, які прибули особисто. Надійшли телеграми від Комітету Кримськотатарських Студентів, від Комітету Українців Севастополя, від Виконавчого Комітету Севастопольських Молдаван.

Виступили представник Української Центральної Ради й представник від військових Севастополя. Усі поздоровляли Курултай, висловлюючи упевненість в тому, що він буде стверджувати принципи права, справедливості й свободи в інтересах усього людства, буде керуватися ідеалом мирного співжиття з близькими й далекими націями.

Не тільки в Криму, але й в інших областях Росії, газети опублікували привітальні замітки, присвячені відкриттю Кримського Курултаю.

Які ж питання розглядалися на Курултаї?

Згідно зі спогадами Дж. Сейдамета, протягом того напруженого часу на Курултаї розглядалися наступні питання:

- Кримське державне будівництво й характеристика та сутність влади.
- Майбуття, у зв'язку з цим, інших народів, які проживають на Кримському півострові.
- Якість та зміст кримськотатарської національної влади.

- Розробка та прийняття законів, які стосуються національного, релігійного, соціального, художнього, культурного й політичного життя кримських татар.
- Початок та впровадження у практику низки базових реформ, націлених на сприяння розвитку релігійного, художнього, культурного життя кримськотатарського народу.
- Встановлення органів національної законодавчої та виконавчої влади (національних парламенту й уряду).

РОЗДІЛ VI

На Курултаї, для розробки Конституції Кримської Народної Республіки, була створена спеціальна комісія. Членами цієї комісії були обрані Номан Челебіджіхан, Джафер Сейдамет, Джафер Аблай, Асан Сабрі Айвазов. Комісія подала на розгляд і затвердження Курултаю проект Конституції Кримської Народної Республіки. Після нетривалих дебатів, Конституція Кримської Народної Республіки була ухвалена.

Конституція Кримської Народної Республіки

Стаття 1. Курултай, що постав волею нації, перебирає на себе управління національним життям.

Стаття 2. З метою національного самоуправління татарської нації, Курултай ухвалює постанову про вільні, таємні, прозорі вибори до Курултаю, на яких правом голосу наділяються і чоловіки, і жінки.

Стаття 3. Вибори до Курултаю відбуваються раз на три роки.

Примітка 1. Зважаючи на те, що проведення виборів нових повноважних представників, з причини вкрай тяжкого становища в країні (у Криму – Ю.К.), поєднане з великими труднощами, Курултай ухвалює, що його нинішні члени зобов'язані сформувати Парламент протягом однорічного терміну.

Примітка 2. Курултай ухвалює, що до Татарського Парламенту від кожних 5 – 7 тисяч душ має обиратися один повноважний представник.

Стаття 4. Спеціальні збори Парламенту визначаються ним самим. Для проведення термінових зборів достатньо однієї третини членів, на запит Голови.

Стаття 5. Член Татарського Парламенту захищений від нападів та звільняється від виконання військового обов'язку.

Стаття 6. Парламент зобов'язаний розробляти й ухвалювати закони, які стосуються наукового, релігійного, правового, військового, економічного, політичного життя татарської нації, а за необхідності – і стосовно питань торгівлі, землеробства й промисловості. У Парламенті для кожної із зазначених сфер формується окрема комісія.

Стаття 7. Курултай стверджує цілковиту незалежність законодавчої, виконавчої та суддівської гілок влади, кожна з яких має діяти у правовому полі і у межах своєї компетенції.

Примітка 1. Курултай перебирає на себе здійснення національного управління шляхом парламентаризму.

Примітка 2. Курултай, ухвалюючи постанову про встановлення відповідних посад директора для

кожного відомства, припускає займання одним директором двох відомств і передачу повноважень та обов'язків кожним директором на Раді Директорів.

Стаття 8. Для управління і впорядкування татарських національних справ є необхідним прийняття різних законів у кожній сфері, тому необхідним є започаткування відповідних окремих відомств.

Татарське Національне Правління складається з відомств освіти, релігії, фінансів та вакуфів, юстиції, іноземних справ та Головної Директорії:

а) Відомство Освіти: у його компетенції перебувають усі національні школи та медресе у Кримській Народній Республіці, так само, як і вищі навчальні заклади татарської нації. Воно, спільно з обраною науковою організацією, закладає підвалини розвитку науки й готує відповідні проекти.

б) Релігійне відомство: займається питаннями віри й віросповідання, що стосуються татарської нації, стежить за виконанням вкрай необхідних норм Шаріату.

в) Відомство фінансів та вакуфів: збирає загальнонаціональні податки, розписує урядовий та національний бюджет і подає його на затвердження Парламентом. Воно буде проводити фінансову реформу вакуфів, для покращення економічного

становища татар, які проживають у селах, де знаходяться вакуфи, у відомстві буде засновано спеціальний відділ.

Примітка 1. Курултай, для забезпечення видатків Національного Уряду, постановляє необхідність ухвалення Парламентом національних податків.

г) Відомство юстиції: для усунення правової несправедливості по

відношенню до татарської нації, якщо треба, то за допомогою ісламського шаріату, якщо треба, то за допомогою татарського кодексу звичаїв, регулює відповідним чином суспільне життя. Таким чином, зі скасуванням влади муфтіату, замість нього постає відомство юстиції.

г) Відомство іноземних справ: у ньому формуються відділи, відпові-

дальні за зв'язки з татарськими національними міськими й земськими організаціями, військових справ, який займатиметься і питаннями відбудови військової служби, зміцнення політичних, культурних, економічних та громадських відносин з іншими націями.

д) Головна Директорія (Національний Уряд): здійснює загальнона-

ціональне правління згідно із затвердженими законами, втілюючи їх у життя, провадить на практиці

політику просування нації шляхом прогресу та розвитку.

Стаття 9. Кожне з відомств Татарського Національного Уряду, розробляючи проекти законів у своїх сферах, зобов'язане подавати їх на затвердження Парламенту.

Стаття 10. Голови відомств Національного Уряду, себто Виконавчий Комітет, обираються голосуванням у Парламенті, за умови подання кандидатур Головою Уряду, з-поміж членів самого Парламенту, простою більшістю голосів. Вони провадять діяльність у межах своїх повноважень і є підзвітними лише Парламенту.

Стаття 11. Національні представники в Парламенті, у кількості не менше 10 осіб, можуть утворювати фракції й брати участь у формуванні Національного Уряду й Виконавчого Комітету.

Стаття 12. Курултай займається підготовкою й проведенням виборів до Татарського Національного Парламенту у максимально стислі терміни. Курултай (доти) здійснює керівництво на місцях, використовуючи при цьому механізм голосування та спираючись на абсолютну більшість голосів під час ухвалення рішень.

Стаття 13. Після скликання Кримського Парламенту, Курултай визнає за ним право приймати рішення стосовно економічного, політичного,

фінансового життя країни, а також стосовно земельних питань та міжнаціональних відносин.

Стаття 14. Курултай, здійснюючи загальний нагляд за політичним життям, визнає необхідність єдиної влади, і з цією метою делегує свого повноважного представника до Кримського Парламенту, визнаючи за ним та за Урядом компетенцію у вище зазначених сферах.

Стаття 15. Татарський Курултай, визнаючи затверджених голосуванням представників кожної країни, намагатиметься брати участь у кожній мирній (так само, як і іншого штибу) конференції, згідно з правовими нормами.

Стаття 16. Курултай визнає свободу особистого й громадського життя, свободу вибору місця проживання, свободу слова, совісті й преси, свободу об'єднань і право на відпочинок та страхування життя, а також основні права й свободи кількісно малих націй. Курултай проголошує встановлення Кримської Народної Республіки та прийняття даної Конституції.

Стаття 17. Курултай скасовує звання та стани мурз, баїв, інтелігентів, духовників, шляхтичів, князів, міщан, селян та усіх тому подібних, які побутують серед татар в Криму.

Стаття 18. Курултай визнає загальну рівність людей за основу та стверджує рівність у правах чоловіків та жінок і доручає розроблення й прийняття відповідного закону про рівність Парламенту.

...Отже, Курултай, прийнявши на той непевний час таку Конституцію, постановив собі за головну мету побудову нового життя, згідно з міжнародними визнаними демократичними нормами. Кримська Народна Республіка, напрацювавши згідно з цією Конституцією закони, мала намір жити як незалежна держава.

РОЗДІЛ VII

Курултай почав робити перші кроки для того, щоби взяти під контроль усе життя Кримського півострова.

Курултай, будучи Установчими Зборами, прийняв Конституцію Кримської Народної Республіки, заклав основи державності й проголосив себе Парламентом. (Це було зроблено зважаючи на складну ситуацію в країні, про що мовиться в Конституції; наступні вибори до Парламенту мали відбуватися згідно з Конституцією, - прим. Перекладача).

Головою Парламенту став Асан Сабрі Айвазов, а членами президії – Джафер Аблаєв та Аблякім Ільмій.

Секретарями Парламенту стали Сеїтумер Тарахчи (тат.) і Алі Баданінській (рос.).

Головою Національного Правління став Номан Челебіджіхан.

Склад Уряду був наступним:

Директором іноземних справ - Джафер Сейдамет; головою уряду й директором юстиції – Номан Челебіджіхан; директором у справах релігії – Амет Шюкрі; директором освіти – Амет Озенбашли; директором фінансів та вакуфів – Сеїтджаліль Хаттат.

Курултай підсумував свою роботу. Однак, головна праця, справа державного будівництва – це було попереду.

18 грудня 1917 року члени уряду Кримської Народної Республіки оприлюднили у пресі (в газетах «Миллет» та «Голос татар») наступну програму:

«Співвітчизники!

Кримськотатарський національний Курултай з прийняттям Конституції перетворився на кримськотатарський Парламент. Парламент же, виявивши довіру до осіб зі свого складу, сформував кримськотатарський національний уряд, який від сьогодні розпочинає виконувати свої обов'язки.

У всіх куточках Росії розповсюдилося полум'я анархії й заколоту, тому кримські татари, заснувавши Національний Уряд та Парламент, прагнуть до щастя для себе й для всіх мешканців Кримського півострова. Кримськотатарський національний уряд покликаний забезпечити щастя й нормальну життєдіяльність не тільки корінного народу, але й захищати усіх земляків, мешканців півострова від узурпації, анархії й заколоту, захищати їхні життя й честь, і вважає це своїм священним обов'язком.

Кримські татари, разом з іншими мешканцями Криму, скіли під гнітом, деспотією й тиранією колишнього російського центрального уряду, разом

катувалися й разом звільнилися від цього страшного жахиття, і, що слід пам'ятати, разом проливали криваві сльози. І знову ми, відчуваючи почуття братерства й земляцтва, будемо працювати для того, щоби об'єднавшись зі світовою демократією, врятувати Кримський півострів від кривавих лап революції, яка розбила усю стару культуру, зруйнувала пам'ятки й храми, спалила й обернула на попіл палаци і збирається спустошити й знищити щедрий та впорядкований Крим.

Кримськотатарський Національний Уряд, щоб забезпечити мир та безпеку Кримському півострову, вживає жорстких заходів. Щоби покінчити з голодом, здолати фінансову кризу й припинити узурпацію.

Кримськотатарська нація поважає права людини будь-якої національності й кожної нації і вимагає такої ж поваги по відношенню до себе та своїх прав з боку інших. Щоб до кожного татарина ставилися шанобливо, і щоби поважали гідність кожного співвітчизника, оприлюднюється й публікується кримськотатарська Конституція.

Підписи Голови й членів Уряду».

РОЗДІЛ VIII

Більшовики, взявши владу в Росії до своїх рук, не визнали Кримську Народну Республіку й кримськотатарський Національний Уряд. Навпаки, кримські більшовики зібрали збройні сили проти кримськотатарського Національного Уряду.

26 січня 1918 року, внаслідок інтенсивного наступу, більшовики скинули кримськотатарський Національний Уряд і протягом двох днів повністю окупували Кримський півострів.

Уночі того ж дня більшовики схопили Номана Челебіджіхана. 27 січня голова кримського Національного Уряду, Номан Челебіджіхан, був ув'язнений у Севастополі. Як його катували, як допитували – нам невідомо.

23 лютого 1918 року (за новим стилем) Номан Челебіджіхан був розстріляний, його труп було викинуто у Чорне море.

Кримські татари втратили свою державність у 1783 році, але знову спробували її відродити, однак ця спроба, у висліді безжальної боротьби на Кримському півострові, закінчилася таким чином, відкривши отак ось чергову криваву сторінку в історії кримських татар.

Автор та його нарис

Автор не є істориком. Він – журналіст. Тому він пропонує увазі широкого читацького загалу написаний доступно для розуміння мовою нарис, у якому матеріал подається не в науковій, а в популярній формі. Хоча нарис і не названо історичним, він спирається на історичні матеріали.

В нарисі подаються відомості стосовно хронології національного визвольного руху кримських татар початку XX-го сторіччя, і це одна з перших спроб у нашій історіографії в цій царині.

В нарисі широко використані закордонні джерела, головним чином зі США й Туреччини: книга М. Улькюсала «Минуле, теперішнє й майбуття кримських тюрків-татар», книга Е. Кримала «Національна боротьба кримських татар», книга А. Фішера «Кримські татари», спогади Джафера Сейдамета, часопис «Емель», що видавався в Анкарі, - з цих джерел наведені розлогі цитати. Радянські джерела не використовувалися. Тому деякі важливі події висвітлені не достатньо у цьому нарисі, деякі ж – не є досить зрозумілими. Можна припустити, що читачі, звернувши на це увагу, надсилатимуть до редакції нашої газети ті матеріали й відомості, які в них є.

НОМАН ЧЕЛЕБІДЖІХАН

(1885 – 1918)

Народився Номан Челебіджіхан у 1885 році, у селищі Сонак, біля Джанкоя, у родині Ібраїма Челебі, імама мечеті с. Буюк-Сонак. Здобувши початкову освіту у сільській школі, він продовжив навчання в медресе (духовному училищі) Акчора, потім у медресе Зинджирли. У Стамбульському університеті отримує вищу юридичну й богословську освіту. Під час навчання в Туреччині згуртовує біля себе кримськотатарську молодь, яка там навчалася, у «Товариство кримськотатарської молоді, що навчається». Вони писали й власними силами видавали патріотичні вірші, оповідання, політичні й історичні статті та розповсюджували їх серед співвітчизників в Криму. Патріотичні вірші Номана Челебіджіхана надихали й справляли великий вплив на його співвітчизників. Це товариство проіснувало аж до 1917 року. Разом з кримськотатарськими студентами, Челебіджіхан двічі зустрічався з Ісмаїлом Гаспринським, коли той перебував у Туреччині. В 1909 році Н. Челебіджіхан з однодумцями Джафером Сейдаметом, Абібуллою Одабашем (Темірджан) створюють підпільну політичну організацію «Ватан» («Батьківщина»), членами якої були кримськотатарські студенти в Туреччині. Ідеї турецької революції 1908 р., революційні

перетворення в тогочасній Росії, дають сподівання членам організації на відновлення національного руху кримських татар за звільнення Криму від російського гніту й на відновлення кримськотатарської держави.

Закінчивши з відзнакою Стамбульський університет у 1912 р., Н. Челебіджіхан повертається в Крим. У 1913 р. їде до Санкт-Петербургу для продовження навчання і вступає на юридичний факультет Санкт-Петербурзького інституту психоневрології. З початком Першої світової війни він повертається у Крим. Разом з Джафером Сейдаметом, Челебіджіхан розробляв подальшу стратегію національної боротьби. У Криму активізується політичний рух, відкриваються підпільні кримськотатарські політичні організації.

З Лютневою революцією 1917 р. в Росії, політичне життя в Криму набуває нового характеру: з підпілля виходять усі національні політичні організації, серед народу провадиться відкрита пропаганда боротьби за національне відродження. У березні проходить I Всекримський мусульманський з'їзд, на якому було сформовано Тимчасовий Кримсько-Мусульманський Виконавчий Комітет, а його головою було обрано Н. Челебіджіхана. Одночасно його обрали першим муфтієм (головою) мусульман Криму.

У листопаді 1917 р. (за старим стилем) у Криму проходив І Курултай кримськотатарського народу, підготований Н. Челебіджіханом та соратниками. Він увійшов до складу комісії з розроблення проекту Конституції Кримської Народної Республіки. Курултай затвердив наданий комісією проект Конституції й проголосив створення Кримської Народної Республіки. Н. Челебіджіхан був обраний головою національного уряду й одночасно керівником управління юстиції.

Однак жовтневий переворот в Росії й прихід більшовиків до влади, які не визнавали кримськотатарський уряд, поставив під загрозу існування молодої Кримської Республіки. Більшовики активізували свої дії в Криму, за допомогою Чорноморського флоту скинули кримськотатарський національний уряд і за нетривалий проміжок часу захопили увесь Кримський півострів.

26 січня 1918 року більшовики арештували Номана Челебіджіхана і протягом 27 днів утримували його у севастопольській в'язниці. 23 лютого того ж року він був без суду по-звірячому вбитий матросами, а його труп було викинуто у Чорне море.

Я поклявся!

Я поклявся кров обмити з ран твоїх, народе мій,
бо чому повинні гнити братчики мої в ярмі?
І якщо в житті спокійнім не терпітиму за них,
кров гаряча до краплини висохне нехай в мені!

Я поклявся світло правди в темний край принести мій,
бо чому не може брата брат побачити в пітьмі?
І якщо від цього горя не болітиме мені,
то нехай наплачу море я кривавими слізьми!

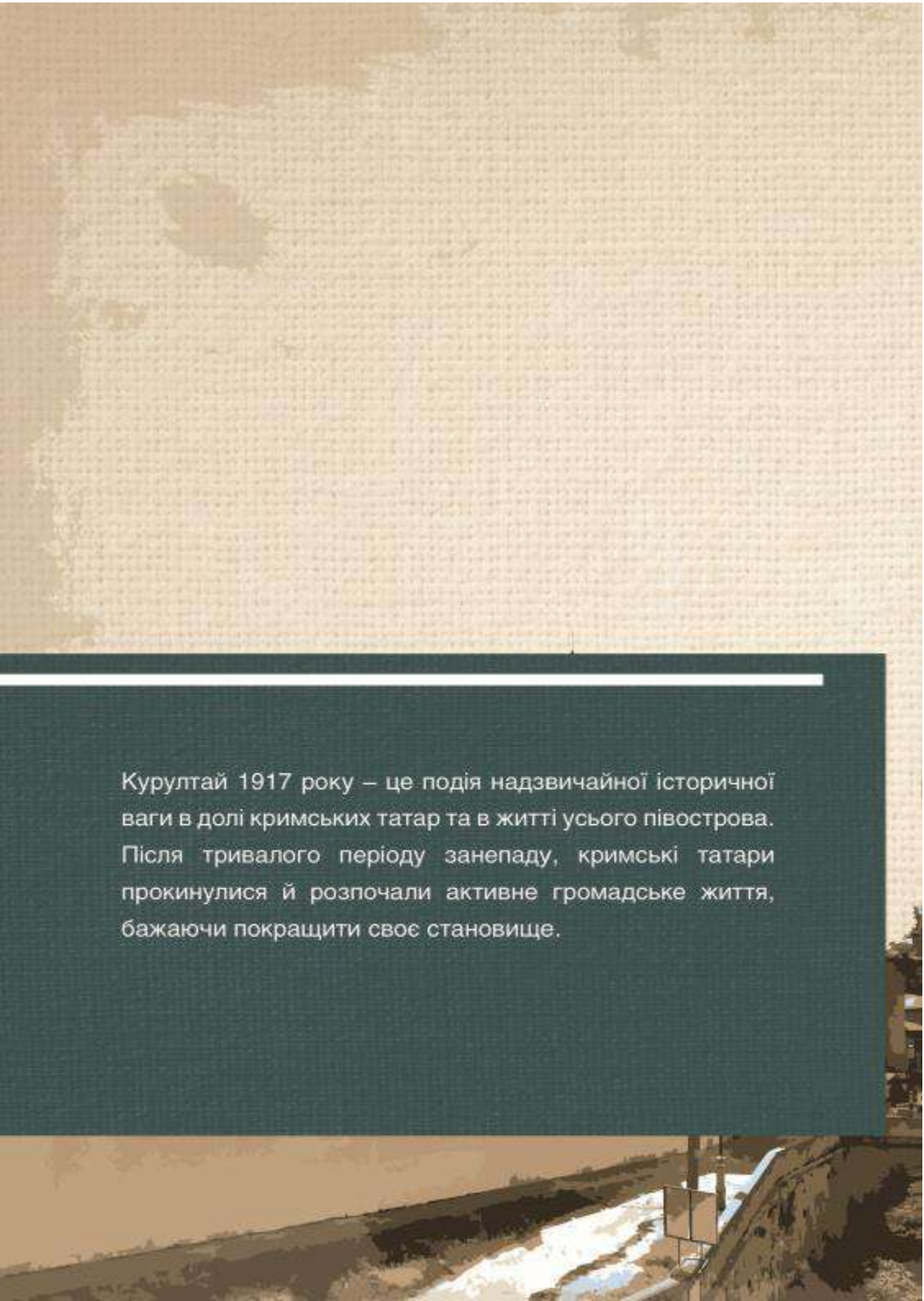
Я поклявся, давши слово за народ померти мій,
втішити його в недолі, сльози витерти рясні.
Бо якщо я навіть ханом буду жити сотні літ,
все одно пора настане в землю полягти мені!

Автор нарису: **Юнус Кандимов**

Переклад з кримськотатарської: **Юрій Косенко**

Переклад здійснено за виданням:
«1917 сене Къурултай. О насыл олгъан эди»

Видавництво газети «Авдет», Бахчисарай, 1991 рік

Курултай 1917 року – це подія надзвичайної історичної ваги в долі кримських татар та в житті усього півострова. Після тривалого періоду занепаду, кримські татари прокинулися й розпочали активне громадське життя, бажаючи покращити своє становище.

